

ӘОЖ 811.112.2
FTAXP 16.01.11; 17.82.10
DOI 10.37238/1680-0761.2022.85(1).70

Абдиқарим Н.*

Тұран-Астана университеті, Нұр-Сұлтан, Қазақстан
*Корреспондент-авторы: nursana@yandex.ru

E-mail: nursana@yandex.ru, nursanabdi@gmail.com

АБАЙ ӨЛЕҢДЕРІНДЕГІ СИНТАКСИСТІК ФИГУРАЛАР

Андатпа. Мақалада Абай өлеңдері синтаксистік поэтика тұрғысынан сарапталады. Абай өлеңдерінің синтаксистік тұрғыдан зерттелуі тоқтала отырып, өлеңді нормативтік синтаксис бойынша және синтаксистік поэтика тұрғысынан зерттеудің екі түрлі мәселе екендігіне және соңғысы бойынша Абай өлеңдері әлі де зерттеу нысанына ілінбегендігіне назар аударылады. Поэтикалық синтаксистік құралы синтаксистік фигуралар болып табылады және ақынның тек өзіне тән стилистикалық ерекшелігін тануға септігін тигізеді, өйткені троптар өзге ортада да «өмір сүре алатын» болса, синтаксистік фигуралар көбінесе түрлі қатынастардағы бір реттік қолданыс ретінде көрініс табады.

Сонымен қатар өткен ғасырдың ортасынан постмодернистік бағыттың үстемдік құра бастауына байланысты «жеке шығармашыл тұлға» деген ұғымның маңыздылығы төмендеп, бұл мәселеге аса мән берілмей келгендігі сөз болады. Ал соңғы кезде тіл ғылымының өз зерттеу нысанын өзіне қайтару мәселесі көтеріле бастағандықтан, шығармадағы синтаксистік фигураларды танып, талдаудың өзектілігі арта түсті. Автордың пікірінше, Абай өлеңдерінің негізінде жасалған бұл талдау қазақ филологиясында назардан тыс қалған мәселені толықтыруға септігін тигізеді. Және де автор синтаксистік фигураларды топтастыруда бірізділіктің жоқ екендігін баяндай отырып, оны ретке келтіру мәселесі бойынша өз ұсынысын білдіреді.

Кілт сөздер: Абай өлеңдері; синтаксистік фигуралар; троптар; постмодернизм; синтаксистік зерттеулер; синтаксистік қатынастар; инверсия.

Kipicne

Абай шығармаларын филология ғылымының тұрғысынан зерттеу өткен ғасырдың 30-шы жылдарынан басталып, М. Әуезов, Қ. Жұбанов, Қ. Жұмалиев, ал 50-60 жылдары С. Аманжолов, Н. Сауранбаев, Е. Жанпейісов, Р. Сыздықова, Т. Қордабаев, Қ. Өмірәлиев т.б. әдебиетші, тілші-ғалымдар салмақты пікірлер айтып, монографиялар жазып, диссертациялар қорғалды. Ұлы Хакім поэзиясының тілін арнайы зерттеген Қ. Жұмалиевтің «Абай поэзиясының тілі» атты докторлық диссертациясы (1946), Р. Сыздықованың «Абай шығармаларының тілі» (1968) және «Абай өлеңдерінің синтаксистік құрылысы» (1970) монографиялары таңдаулы еңбектер қатарына жатады. Аталған ғалымдар зерттеу объектісі ретінде «... егер Қ. Жұмалиев өз зерттеуін Абай тілінің лексикасын, тропаларын талдауға құрса, Р. Сыздықова бірінші еңбегінде Абай тілінің лексикасын, қара сөздеріне қатысты морфологиялық формаларын, ал екінші еңбекте синтаксистік құрылысын талдаған» [1, 12 б.]. Жалпы алғанда, қазақ тіл білімінде поэзияны синтаксистік тұрғыдан зерделеген ғалымдар саусақпен санарлық. Акад. Р. Сыздықованың көп жылғы еңбегінің арқасында «Абай өлеңдерінің синтаксисі жазба поэзия талаптарына сай түсетін, өзіне дейінгі қазақ поэтикасы дәстүрінен жоғары көтерілген, кейінгі қазақ поэзия тіліне бағыт-үлгі болатын сипатта екендігі дәлелденді» [2, 333 б.]. Сонымен қатар қазақ-түркі синтаксисінің корийфейлерінің бірі Т. Қордабаевтың «Поэзиялық шығармалардың синтаксистік құрылысы» (1964), А. Таусоғарованың «Өлең мәтінінің синтаксистік ерекшеліктері» (2004) атты еңбектері осы салаға арналды. Аталған зерттеулердің алғашқысында поэзия табиғатына қызмет ететін синтаксистік тәсілдер ретінде ырғақ, ұйқас, өлшем т.б. ұғымдар аталып, *сөйлемдер қосындысы*, *сөйлемдер шумағы* деген тың терминдер енгізілген. Ал соңғы еңбекте өлең контексіндегі семантика, коммуникация мәселесі және сөйлемнің функционалдық ерекшелігі; өлеңнің ырғақты синтаксистік-композициялық құрылысындағы сөйлем және сөз тіркесі жан-жақты талданды.

Біз поэзияны синтаксистік тұрғыдан сараптау дегенде, көбінесе шығарманы бұл саланың қатаң тәртібіне (*синтаксис* сөзінің көне грек тіліндегі әскери термин «сап құру» деген мағынасынан алшақ кетпегені тағы бар) салып, талдауды түсінеміз. Оған ғалым А. Таусоғарованың мына бір пікірі дәлел бола алады: «Қазақ тіл білімінде сөйлем (семантикасы/ және оның түрлері, өлеңінің, тармақтың құрылысы т.б. мәселелеріне байланысты көптеген еңбектер бар. Ал сөйлемнің өлеңнің өлшеміне, ырғаққа бағынған, авторлық субъективтік эмоцияға, логикаға

негізделген ерекшеліктерін қамтыған поэтикалық синтаксис мәселесі өз деңгейінде зерттелмеген сыңайлы» [3, 110 б.]. Бұдан өлеңді синтаксистік тұрғыдан зерттеу мен синтаксистік поэтика тұрғысынан зерттеу екі түрлі мәселе екендігін аңғаруға болады. Абай шығармалары жоғарыда аталған еңбектерде поэзия тілі синтаксистік тұрғыдан, синтаксистің түрлі аспектілері бойынша талданып, зерделенді.

Зерттеу материалдары мен әдістері

Біздің зерттеу жұмысымыздың негізгі материалы Абай өлеңдері болып табылады. Ұлы Хакімнің өлеңдерінде кездесетін синтаксистік фигуралардың түрін нақты мысалдар тарта отырып, зерделеп шығу үшін шолу, анализ, синтез және сипаттап жазу, салыстыру және топтастыру әдістері қолданылды.

Зерттеу нәтижелері

XX ғасырдың ортасына қарай «шығармашыл жеке тұлға» деген ұғымның маңыздылығы әлсіреуіне байланысты өлең сөзді поэтикалық синтаксис тұрғысынан зерттеу мәселесі қалыс қалды (Мұндай бетбұрыс қазақ өлеңінің табиғаты жан-жақты қарастырылуына өз салқынын тигізбей қойған жоқ). Оның себептерінің бірі XX ғасырдың 60-шы жылдарынан қоғамдық санада үстемдік құра бастаған *агностицизм, прагматизм, электизм және анархо-демократизм* тәрізді постмодернистік ұғымдарда жатыр деуге болады. Әлем бейнесін мәтін деп түсіндіретін Ж. Дерриданьң философиясын пір тұтатын «Постмодерн адамы білімде игіліктің бар екенін мойындаудан бас тартты. Прогресске деген сенім оты сөнді. Ақиқатқа рационалдық тәсілдерден басқа, мысалы, интуицияның көмегімен жету жиіледі. Ақиқат пен білім көбіне жекеленген адамдар қауымының сенімі ретінде қарастырыла бастады» [4, 209 б.]. Соңында тіпті ақиқаттың жоқтығы, ақиқат – болмыстың не өмірдің бейнесі емес, интеллектуалдар бекітіп, қоғам қабылдаған көзқарас, түйін, толғам; ал интеллектуалдық – табыс, ол байлық пен дәулетке апаратын; сондықтан осы екеуіне ұмтылу ғана дүниенің бейнесі, көрінісі – коллаж, мұражай коллекциясы деген уағыз мықтап орын алды. Осыдан келіп постмодерндік шығарма – шығармашыл тұлғаның жеке стилі емес, стильдердің араласып өмір сүруі және жарыққа шығуы деген түсінік қалыптасты. Әрине, мұндай жағдайда шығармашыл тұлғаның жеке зертханасын ақтарып отыру әбестік болып көрінері сөзсіз. Бірақ лингвистер тарапынан соңғы уақытта «... тіл білімі әлемнің постмодерндік бейнесінде өзінің түпкі, модельдеуші домендік мәртебесін жоғалтып, психология, элеуметтану, антропология т.б. ғылымдарының ұғымдары мен категорияларын проекциялаушы салаға айналды» [5, 17 б.] деген пікір айтыла бастады. Сонымен бірге тілді поэтикалық факт ретінде зерттеуге арналған лингвистиканың бөлімінде сөз туғызушы ұяшық бойынша сөздердің байланысуы, тілдік жүйе мен оны жүзеге асыратын факультетивтік формалардың арасындағы қарым-қатынас ерекше мәнге ие болатындығы тағы бар [6, 392 б.]. Осы мәселелерді ескере келгенде, шығармашыл тұлғаның жеке стиліне жіті мән берудің маңыздылығы, әрі оны поэтикалық синтаксис тұрғысынан зерделеп, талдаудың қажеттілігі арта түседі. Өйткені «Адамдар өте көп жаңа сөйлемдерді түсінеді, құрай да алады, олардың мінез-құлықтарын тікелей сипаттау мүмкін емес, өз-өзін бірдей ұстайтын екі адам болмайды, ал адамның (шығармашыл индивидтің – А.Н.) өзіне тән мінез-құлқының әрбір тармағын жазып көрсету мүмкін емес. Бірақ ережелердің соңғы нәтижесі – грамматиканың арқасында сансыз сөйлем пайда болуы мүмкін» [7, 341 б.]. Бұл пікірді поэтикалық шығарма тілін, әрбір ақын-жазушының ішкі әлемінде сұрыпталып, грамматиканың арқасында жарыққа шыққан сансыз өлең жолдарын, бірақ сол тілде қалыптасқан нормадан ауытқыған «сөйлемдер жиынтығын» поэтикалық синтаксис қарастыруы керек деп қабылдауға болады. Өйткені поэзия тілі – адамдардың арасындағы қарым-қатынасты қамтамасыз ететін шаблондық құрылым ғана емес, ол – адамның жан дүниесіне қозғау салып, эстетикалық көңіл-күй шаттығын сыйлайтын, катарсиске енгізе алатын қасиеті бар құрылым. Поэзияны синтаксистің екінші қырынан талдау дегенде біз осы мәселеге көңіл бөлуді ұсынамыз.

Кез келген тілдің синтаксистік құрылым-құрылысы баяғыдан қалыптасқан, оны жазбаша да, көркем әдебиетте де, ауызекі сөйлеу тілінде де т.б. мақсатта тұтынуға дайын жүйе екені белгілі. Тіпті оны поэзия тілінде, мысалы, сөздердің орын тәртібін өзгертіп, инверсияға түсіріп, қолданғанның өзінде ол өзінің бастапқы қалыптасқан, табиғи типтік қасиетінен ажырап кетпейді. Ендеше әрбір ақын-жазушының өзіне ғана тән жеке стилін танытып тұратын өзгешелікті поэтикалық синтаксис арқылы аңғаруға болады. Әрине көркем шығарманың синтаксистен басқа да тіл білімінің салаларында өзіндік үлесі мен еншісі бар. Дегенмен әрбір ақын-жазушы сөйлемді, сөз тіркесін өзіндік мәнермен синтаксистік өрнек арқылы «жазып», сөйлем конструкцияларын сан қилы құбылтып, кәдесіне жарататындығын ешкім жоққа шығара алмайды. «Мұндай жағдайда поэтикалық синтаксис шығарманың синтаксистік бірліктері мен грамматикалық қатынастарын талдаумен ғана шектелмей, автордың стилистикалық фигураларды қолдану ерекшеліктерін іздестірумен де айналысуы қажет; өйткені белгілі бір синтаксистік конструкцияларды тандап алу шығарманың тақырыптық және семантикалық ерекшелігімен, автордың ниетімен және тағы да басқа көптеген факторлармен анықталады, ал бұл өз кезегінде күрделі, бірақ поэтикалық синтаксис міндетінің тұрғысынан маңызды мәселенің шешімінің табылуы» [8].

Көркем шығарманың авторлық ерекшелігін анықтау үшін антикалық риторикадан бері келе жатқан сөз фигуралары, қазіргі түсінік бойынша стилистикалық фигуралар қарастырылары сөзсіз. «Кең мағынада бұл – сөзге

образдылық пен көркемдік дарытатын, троптарды да өзіне қосып алатын кез келген тілдік құрал. Ал тар мағынасында одан троптар алынып тасталады да, тек синтаксистік фигуралар (қайталаулар, параллелизмдер, инверсия, анафора және т.б.) ғана сөз болады» [9, 76 б.]. Басқаша айтқанда, троп теориясының негізінде қалыптасқан риторикалық фигуралар мен синтаксистік фигуралар бірдей емес. Троп поэтикалық ойлаудың нәтижесі болса, синтаксистік фигуралар – олардың жарыққа шыққандағы көрінісі. Басқаша айтқанда, «Троп сөздің «табиғи» мағынасын өзгертіп қолдану болса, «фигура» синтаксистік құрылымдағы сөздердің «табиғи» қолданысын өзгертіп қолдану болып табылады» [10]. Демек өлендегі синтаксистік конструкция элементтерінің ерекше логикалық және грамматикалық байланыстары, ритмдік-синтаксистік конструкцияларда сөздердің немесе фразалық тіркестердің айрықша орналасуы, синтаксистік құралдар арқылы жырға интонациялық ен салу (разметка) тәрізді факторлар синтаксистік фигураны айқындайды.

Синтаксистік фигуралар жөніндегі ғылыми еңбектерді сүзіп шыққанда, оларды топтастыруда бірізділіктің жоқ екендігін байқадық. Айталық, бір оқулықтарда өлендегі синтаксистік бірліктер сөздердің бейстандарттық байланыстары бойынша *эллипс, анаколуф, силлепс, алогизм, амфиболия*; айрықша семантикалық байланыстары бойынша *катахреза, оксюморон, гендиадис, эналлага* деген фигура түрлеріне бөлінеді. Ал келесі бір оқулықта *катахреза, оксюморон*мен қоса *антитезаны* лексика-синтаксистік тәсілге жатқызады; таза синтаксистік фигураларды: 1. қайталауға байланысты синтаксистік құралдарға: *қайталау, анафора, эпифора, энанафора (анадиplotосис), полисиндетон, асиндетон, синтаксистік параллелизм, градация, амплификация, хиазм*; 2. қайталауға қатысты емес синтаксистік құралдар: *парафраз, риторикалық сұрақ, риторикалық леп, риторикалық қаратпа сөз, парцелляция, инверсия* деген түрлері қарастырылады [11]. «Жаңа гуманитарлық білім. Қазақ тіліндегі 100 жаңа оқулық» жобасының аясында жарық көрген оқулықта поэтикалық көркемдеуіш құралдарды тіл білімінің салалары бойынша бөліп-жармай, *анаколутон, катахрезис, силлепсис* тәрізді синтаксистік фигураларды троптың түрлері ретінде және де оны аллитерация, элизия тәрізді *фонетикалық тәсілдердің* қатарына топтастырған. Және де «... поэзия, негізінен, поэзиядағы фигураның маңыздылығын ескеретін ұқсастықтардың құрылысы, сондай-ақ дыбыс пен мағыналық қатынастар» [12, 102; 104 б.б.] деген анықтама берілген. Бұны жоғарыда атап өткеніміздей, постмодернизм бағытының әсерімен байланысты түсіндіруге болатын сияқты.

Қазақ әдебиеттану ғылымында 3. Қабдолов әдеби тілдің әсемдігі ғана емес, әсерлілігі үшін қажетті тәсілді айқыштау немесе фигура, ол – сөз тіркестерін дағдылы синтаксистік қалыптан гөрі өзгешелеу ораммен, айшықпен құру дей келіп, фигуралардың *арнау, қайталау (анафора мен эпифора), антитеза (шендестіру), градация (дамыту), түйдектету, баяулату, инверсия, эллипсис, параллелизм* деген түрлерін атап көрсетеді; және де ондай айшықтаулардың *жарлай арнау, антитеза, баяулату, параллелизм* деген түрлеріне Абай өлеңдерінен мысалдар келтіреді [13, 237-246 б.б.]. Өлем әдебиетінде синтаксистік фигуралардың сонау көне заманнан қалыптасып, қолданылып келе жатқан отызға жуық түрі бар екенін ескерсек, қазақ поэзиясының алыбы Абай өлеңдеріндегі синтаксистік фигуралардың да сан алуан екендігінде күмән болмаса керек.

Р. Сыздықованың еңбектерінде Абай шығармалары синтаксистік тұрғыдан: 1) өлеңнің белгілі бір тәртіппен шумаққа бөліну-бөлінбеуі және оның тәртібі; 2) өлең өлшемі (метрикасы), тармақтағы буын санының аз-көптігі; 3) ықшамдау (үнемдеу) немесе тығыздалу принципі [14, 278-281 б.б.] тәрізді факторлар жан-жақты зерделенеді. Және де Абай поэзиясындағы ұйқас немесе шумақ құрудың синтаксистік амал-тәсілдері мен ерекшелігі, сөйлемнің типтік түрлерінің көрінісі, дәстүрлі қазақ поэзиясына қатыстылығы мен жаңашылдығы саралана отырып, Абай өлеңдеріндегі тасымал, ықшамдау, инверсия тәрізді мәселелер де талданады. «... дегенмен *Абайдың шеберлік тәсілдері, даралық ерекшеліктері, қысқасы, көркемдік дүниесі арнайы талдау дәрежесіне көтеріле алмаса да* (Курсивпен терген – біз), мұнда ұлы ақын поэтикасына қатысты мәселелер кеңінен қозғалды» [2, 333 б.]. Бұл – академик-ғалымның өз қорытындысы. Біздің ойымызша, академик Абай туындыларының синтаксистік поэтика тұрғысынан зерделенбегендігін айтып отырса керек. ендеше Абай поэзиясын жаңа қырынан зерттеудің бір міндеті алға қойылады.

Жоғарыда аталған синтаксистік фигуралардың ішінен Абай өлеңдеріндегі инверсияның нақты көрінісін Р. Сыздықова ұйқасқа бола жасалатындығын, белгілі бір логикалық мақсатпен орны ауыстырылған баяндауышқа байланысты пайда болатындығын, белгілі трафареттік-үлгімен жасалатындығын және инверсияның орны бастауыш пен баяндауыштың арасында, тармақ ішінде, тармақ арасында болатындығын көрсетіп берді. Осыларды есепке ала келгенде, силлабикалық қазақ өлеңінің инверсияға түсуінің бір себебі синтаксистік фигураларда жатқанын да байқауға болады. Өйткені өлеңнің түрін белгілейтін әрі оны ырғаққа түсіріп, «айналысын теп-тегіс етіп» отыратын шумақ, «... әр шумақ – аяқталған синтаксистік ой, жинақталған синтетикалық шындық» [13, 258 б.]. Олай болса, сөздердің бір реткі тың қолданысына негізделетін фигуралар тармақ, шумақтағы сөздердің орын тәртібінің өзгеруімен тікелей байланысты болып табылады. Сонымен қатар Абай қазақ өлеңінің «Жаңаша әрі түрлендіріліп құрылған ұйқас, шумақ түрлері өлеңнің композициялық-синтаксистік құрылысын да өзгертті: *абаб* болып келетін шалыс ұйқастың әрбір *аб* фигурасы көбінесе бір тұтастық (единица) болып құрылады, ал қатар

келетін ұйқастарға, мысалы, «Сегіз аяқтың» *aa, bb, vv* ұйқасты жолдарына көбінесе жарыспа (параллель) конструкциялар орналасады ... Қазақ поэзиясында проза синтаксисіне жақын құрылымды да тұңғыш рет Абай ұсынды» [14, 262 б.]. Тұжырымдай келгенде, акад. Р.Сыздық еңбектерінде Абай өлеңдері дәстүрлі синтаксис тұрғысынан жан-жақты сарапталған және ұйқасқа байланыста айтылған ойлары болашақ зерттеулердің бастамасы деп түсінуге болады. Біздің мақаламыздың мақсаты Абай өлеңдеріндегі синтаксистік фигуралардың қолданысын нақты мысалдар келтіре отырып, талдауға арналғанымен айқындалады. Сонымен, Абай өлеңдеріндегі синтаксистік фигуралардың түрлері қалай көрініс тапқанына талдау жасап көрейік.

1. *Оксюморон* дегеніміз бірнеше сөздердің өз мағынасынан жартылай немесе түгелдей ажырап, су жаңа ұғымның пайда болуымен анықталады; яғни мүмкін емес ұғымдар синтаксистік байланыс тәсілдері арқасында жаңа бір түсінікті тудырып, көркем ой айшықталады. Оқырман көркем шығармадан «мүмкін емес» хәм «бір түрлі» тіркестерді кездестіргенде, түсіну (ұғыну) үшін фразаның айналасын, төңірегін «шолып», ойша қатынастық тіркестерді құрап, мағыналық байланыс іздестіре бастайды. Мысалы, *Терін сатпай*, телміріп көзін сатып

Теп-тегіс жұрттың бәрі болды аларман. Дос алады, бермесен, *бұлт берем* деп, Жауыңа қосылуға сырт берем деп.

Қазақ түсінігінде көзін сату болғанымен, терін сатудың жоқтығы, ал сырт беру болғанымен, бұлт берудің жоқ екендігі белгілі. Алайда көзін сүзіп-ақ, тілемсіктеніп, оңай олжаға батқысы келетіндердің көбейгендігін және өзінің антынан айнып, досының басына бұлт үйірілуіне себепкер бола салатын тұрлаусыз достың қылығын жеткізу үшін тілдің ішкі семантикалық заңдылығына бағына отырып, курсивпен терілген тіркестердің пайда болғанын көруге болады.

2. *Катахреза* – әдейі көркемдік реңк дарытылған бейлогикалық фраза, яғни қарама-қайшы, семантикалық тұрғыдан бір түсініктің аясына сыймайтын ұғымдарды біріктіру. Мысалы,

Қартайдық, қайғы ойладық, ұйқы сергек, *Ашуың – ашыған у, ойың – кермек.*

Қу тілмен *қулық сауған заңы* құрсын. Бір атқа жүз құбылған жүзі күйгір, Өз үйінде шертиген паңы құрсын.

Аузымен орақ орган өңкей қықым, Мінеки, бұзған жоқ па елдің сиқын. Жастықта *бір күлгенің – бір қаралық*, *Күлкі баққан* бір көрер бишаралық.

3. *Анафора* – шумақтағы сөйлемнің басында сөздерді немесе сөз тіркестерін қайталау, ол өлеңтегі дәлелдер мен дәйектердің салмағын артыруға, мәніне ерекше назар аударту үшін қолданылады.

Самородный сары алтын, *Саудасыз* берсең алмайды *Саудыраған* жезіне.

Саудырсыз сары қамқаны

Садаға кеткір сұрайды

Самарқанның бөзіне немесе

Біреу малды ұрлайды,

Біреу басты қорлайды;

Ескі бише отырман бос мақалдап, *Ескі ақыниша* мал үшін тұрман зарлап.

Алғашқы шумақта саудасаттық, саудыраған ақша, тойымсыз көңіл, ал келесі екі жол ызалы уайым, іштей қиналыс ретінде, соңғы тармақтарда іштей ескіліктің деңгейінде қалып қалмауға дұға қылып отырғандай нәзік психологиялық сурет салынған.

4. *Эпифора* – анафораға қарама-қарсы, яғни шумақтағы сөйлем, фразаның соңындағы сөздер мен тіркестердің қайталануы; қазақ өлеңі көбінесе тармақ соңындағы ұйқасқа негізделетіндіктен, мұндай қайталаулар көп болары сөзсіз. Абайдың «Қартайдық қайғы ойладық, ұлғайды арман» өлеңі түгелдей «деп» тұлғасындағы эвиденциалдық көмекші етістігіне құрылған; «Көңлім қалды достан да дұшпаннан да» өлеңі күрделі етістік баяндауыштың (біле алмай жүр, міне алмай жүр және т.б.) формасының молдығымен назар аударады. Мұндай эпифоралар Абай өлеңдеріндегі өнімді синтаксистік фигуралардың бірі екендігі байқалады. Біріншісінде «Теп-тегіс жұрттың бәрі болды аларман» деген тармақ *деп* формасына аяқталатын жарыспалы себеп-салдар бағыныңқыларымен күрделене отырып, «Бар ма екен жай жүрген жан қанағатпен, Құдайдың өз бергенін жеп көрер деп?» деген риторикалық сұраққа дейін жалғасады. Бір қарағанда, бұл ақынның қартайған шағындағы қайғысын санамалап жатқандай болғанымен, мәніне үңілсек, «Шошимын кейінгі жас балалардан» деуі оның ұлғайған арманының не екендігін аңғартады. Ол өзі үшін емес, болашақ, келешек үшін алаңдаулы және үмітін де үзбейді. Оны соңғы үш шумақтағы *жаны құрсын, малы құрсын, заңы құрсын, паңы құрсын* деп аяқталатын өлең жолдарындағы импрекейшндер (қарғыс) нақтылай түседі. Қарапайым арифметика заңдылығы (екі минуттың плюске айналатындығы) және тілдерде қатар келген екі болымсыздық формасының болымды семантикалық мәнге ие болатындығын ескерсек, өлеңнің тұла бойынан келер ұрпаққа сенім артқан Абай гуманизмін аңғару қиын емес. Келесі аталған өлеңінде «... жүр» тұлғаларының болымды және болымсыз түрде эпифора ретінде жиі қайталануы бітпейтін уәденің, «Мейір қанып, маз болып қуанарлық» дәнеменің жоқтығын осы шақтағы етістік формаларының тұлғасында санамалап беруі, алдыңғы өлеңтегідей емес, сыни көзқарастағы сарын деуге болады.

5. *Эпанафора (анадиплосис)* – бір тармақтың соңындағы сөз немесе сөз тіркестерінің келесі тармақтың басында қайталануы.

Қартаң тартқан адамнан *от азаймақ,*

От азайса, әр істің бәрі тайғақ (немесе) *Күйесің, жүрек, күйесің, Күйгеніңнен* не пайда?

Абай өлеңдерінде мұндай фигуралар ойды дамыту, одан әрі сабақтау немесе ойды тиянақтап, тұжырымдау, риторикалық сұрақ қою т.б. мақсатында қолданылатыны байқалады.

6. *Полисиндетон* – сөйлемдегі сөздерді байланыстырушы тұлғаларды (жалғау, шылаулар) әдейі жиі қолдану. Мұндай фигуралар қолданылғанда сөйлеу (өлеңді оқу) үдерісі мәжбүрлі кідірістерге (пауза) тап болады да, әрбір сөздің салмағы ашылып, санамаланған ойдың қуаты арта түседі.

Ақыл *да*, ашу *да* жоқ, күлкі *де* жоқ, Тулап, қайнап бір жүрек қылады әлек...

«Жарлығына Алланың,

Ерте ойлаған көнбек-*ті*. Олар да тірі қалған жоқ, Тірлік арты өлмек-*ті*». «Ойламаған өлімнен Жасқанамын демек-*ті*.

Тағдырға тәбділ бола ма,

Сабырлық қылсақ керек-*ті*» Сөзі орамды, әр түрі жат, *Және* әдепті, *және* рас.

Әм жабықтым, әм жалықтым...

Кейде паң, *кейде* көнгіш орныменен,

Кейде елеусіз, *кейде* ынтық формыменен...

Келтірілген мысалдардан байқағанымыздай, полисиндетттік фигуралар Абай өлеңдерінде жалғаулықтар мен шылаулардың көмегімен көбірек жүзеге асырылады және мұндай фигураларды Пушкин, Лермонтов тәрізді орыс классиктерінен аударған өлеңдерінде көбірек қолданылады.

7. *Асиндетон* – керекті орнында сөздерді байланыстырушы тұлғалардың түсіп қалуы.

Бірлік *жоқ*, береке *жоқ*, шын пейіл *жоқ*, Сапырылды байлығың, баққан жылқың.

Мұнда жоғарыда келтірілген мысалдардағыдай бірінші немесе екінші тармаққа *те, де* демеуліктерін қолдануға болар еді. Ал төмендегі өлең жолында логикалық тұрғыдан *себебі* жалғаулығының түсіріліп, интонациялық байланыс тәсілі орын алған: Осынша ақымақ болғаным Көрінгенге қызықтым.

Келесі бір өлеңдерінде жұрнақ немесе жалғаулар түсіп қалған:

Құлық пенен құбылдан (у)

Жалықсаң, жақсы жансыңдар – яғни, 1-ші тармақта құбыл(у)дан, 2-ші тармақта (Егер) жалықсаң(дар) ретінде болуы нормативтік грамматика талабы, алайда ақын өлеңнің динамикасын арттырып, ұмтылыс сипатын беру үшін байланыстырушы тұлғаларды «тастап» кеткен.

8. *Градация* – өлең сөздегі бірліктердің, сөз тіркестерінің семантикалық жүгі бойынша бірінен-бірі асып түсіп дамуы (климакс) немесе құлдырап төмен түсуі (антиклимакс). Оларды өсу сипатындағы синонимдермен (яғни, лексикалық фигуралармен) шатастыруға болмайды; градацияда мағыналық ұлғаю мен тарылу орын алады немесе сөйлемнің бірыңғай мүшелерінің мағыналық өсуі я құлдырап төмен түсуі деуге де болады. Мысалы, санамалау арқылы кімнің сөзіне құлақ асу керектігі сатылық ұғым негізінде көрініс тапқан (бірінші, баршаға құрметті ақсақалдың, сосын әкеңнің, одан әрі білімдінің сөзін тында, яғни қазақы әрі ағартушылық-демократтық тәрбие үшін кімнің ақыл-ойы прогрессивтік сипатта екендігін аңғартқан):

Ақсақалдың, әкенің, білімдінің

Сөзінен сырдаң тартып, тез жиренбек.

Ал мына өлеңде градацияның екі амалы жарыспалы түрде қолданыс тапқан: Олардың жоқ ойында *малын бақпақ, Адал еңбек, мал таппақ, жұртқа жақпақ*. Жалғыз атын терлетіп, ел қыдырып, *Сәлемдеспей*, алыстан *ыржаң қақпақ*.

Арын сатып, ант ұрып іздегені –

Бір семіз ат, аяғы бір табақ ас. – абыройлы істі (курсивпен терілген) дамыта отырып, санамалап берген, алайда оған ұмтылудың орнына тәрбиелі адамның қарапайым этикалық міндетін де білмейтін (сәлемдеспей, ыржаң қақпақ), ұмтылғаны – құлқынына құл болған, төмен дәрежедегі, мақсатсыз пенденің құлдыраған бейнесі асқан шеберлікпен суреттелген. Сондай-ақ, Абай өлеңдерінде қимыл, іс-әрекеттің жасандылығын білдіретін *с* форманты арқылы да градация жасалады. Мысалы,

Құдай қосса, жұртымның

Ақтармын осы жолы сүтін» деп,

Қайраттысып, қамқорсып, ... кісімсіп, дей отырып,

«Мақтанның к... көрінді» деген тармаққа тірелгенде, антиклимакс шегіне жеткен. Мұны дыбыстық қайталау деп те түсіндіруге болар еді, алайда аталған форманттың мәнінің ашылар тірегі соңғы тармақпен тығыз байланысты

болғандықтан, біз мұны антиклимакс деп қабылдаймыз. Абай өлеңдерінде градация қоғамдық сана мен девианттық мінез-құлықты сынау тақырыбындағы өлеңдерінде жиі қолданылған деуге болады:

«Жас қартаймақ, жоқ тумас, туған өлмек,
Тағдыр жоқ өткен өмір қайта келмек. Басқан із, көрген қызық артта қалмақ,
Бір құдайдан басқаның бәрі өзгермек»

Бұл шумақта адам өмірінің кезеңдері «тағдыр» деп аталатын сызықтың бойында артта қалған бір сызық болып қалады да, «Бір құдайдан басқаның бәрі өзгермек» деген ақиқатқа келіп тіреледі. «Жас қартайды, туылады, өледі; өмір қайта келмейді; бәрі артта қалады; нәтижесінде бәрі артта қалады; бәрі өзгереді; өзгермейтін бір ақиқат Бір құдай» деген тұжырымның мақсатты келер шақпен тұлғаланған жай сөйлемдердің бірінші қатары (үстірт қарағанда) климакс сипатында, келесі тармақтарда антиклимакс, ал соңғы тармақ қайтадан климакс сипатындағы фигура ретінде көрініс тапқан. Біздің ойымызша, бұл Абайға тән айрықша градация: адам өмірі әуел бастан антиклимакс сипатында екендігі бірден аңғарылады, жарыспалы сөйлемдердің семантикалық жүгін қоюлата келіп, соңғы тармаққа ақиқаттың «жүгін» артып қойғандығын көреміз.

9. *Амплификация* – жеке сөздерді немесе фразаларды қайталау. *Әркімді заман сүйремек, Заманды қай жан билемек?*

Заманға жаман күйлемек,

Замана оны илемек. Амплификацияда бір ұғымды діттей немесе даттай отырып, оның мағынасын тереңдету көзделетіндігін ескерсек, *заман* сөзіне қазықталған ойды әрбір тармаққа орналастыру арқылы өлеңнің философиялық құнын арттыра түскен. Сонымен бірге *заман* сөзі бастауыш-толықтауыш-бастауыш қызметінде қолданылып, стильдік жинақылық көрініс тапқан, ол шығарманың құнын арттырады сөзсіз.

10. *Хиазм* – кері параллелизм. *Қаймақ еді көңілімде, Бізге қаспақ болды жем.*

Ел бұзылса, табады шайтан өрнек, Періште төменшіктеп, қайғы жемек.

Келтірілген мысалдарда қаймақ пен қаспақ, шайтан мен періште ұғымдарына байланыған тіркестер тек қана тұлғалық формасы бойынша емес, семантикалық тұрғыдан кері параллелизмдер қатарын құрап, үміт пен оның ақталмауы, елдік пен одан кетудің қасіреті нанымды суреттелген.

11. *Парафраз* – риторикалық мақсатта оқырманға жақсы таныс фразаларды әдейі бұрмалап қолдану. Бұл орайда Қ. Жұбановтың: «Абай қазақтың мақалын да ертегісін де, салтын да – бәрін де суретке пайдаланады. Бірақ осының бәрінде қазаққа таныс образдардың өзі бұрынғы құрысып, қатып қалған күйінде тұрмайды, жүріп кетеді, жан бітеді; жетіліп өсіп, ашылып, жарқырап кетеді» [16, 269 б.] деген пікірін келтіре кеткен жөн. Абай аудармаларының өзінде де парафраза жасағанда қазақы таным-түсініктерге жымдастырып қолданады:

Сабырсыз, арыс, еріншек,

Көрсө қызар жалмауыз, Сорлы қазақ сол үшін, Алты бақан ала ауыз.

12. *Парцелляция* – синтаксистік құралымдарды нормадан ауытқытып, әдейі «жіліктеу»; яғни тұтас құралымды бір тармаққа сыйғызбай, келесі тармаққа оқшаулап орналастыру; басқаша айтқанда, бағыныңқы-басыңқы тізбегінен ауытқып, тармақтардың орнының ауыстырылып қолданылуы:

Қайран сөзім қор болды

Тобықтының езіне - негізінде, тармақтарды керісінше құруға да, болар еді, алайда айтар ойына айрықша назар аударту үшін осылай өрілген. Ал мына өлең жолдары Абай поэзиясындағы парцелляцияның классикалық үлгісі болып табылады:

Қайғысыз бенде

Көрдін бе

Өмірінде?

13. *Анаколуф* – фразаға өткірлік дарыту үшін әдейі сабақтас байланыс нормасынан ауытқып, байланыстырушы тұлғаларды немесе тұтас оралымдарды қалдырып кету тәсілі.

Көре тұра қалады қашқан түлкі,

Құтылмасын білген соң құр қашқанға Қалап алған көп мінез,

Қалайшы қылып тыя алдым? Бойдағы мінді санасам, Тау тасынан аз емес.

Надандарға бой берме, Шын сөзбенен өлсеңіз.

Өлді деуге сыя ма, ойлаңдаршы, *Өлмейтұғын артына сөз қалдырған?* Саудасы – ар мен иманы, Қайрат жоқ бойын *тыйғалы*. Еңбекпен егті ауыртпай, Құр тілменен *жигалы*.

Махаббатсыз – дүниедос, махсыздық ол дүниеге Хайуанға оны қосыңдар.

Құмары оның – айт пен той, Пайда мен мақтан – өзге емес.

Мысалға алынған өлең жолдарында сабақтас байланыстағы формалардың тұлғасын әдейі өзгертіп қолданылғандығын немесе тастап кеткендігін, толық сөзді, тіпті бүтін оралымды тастап кеткенін көреміз. Жоғарыда курсивпен терілген сөздердің тілдік нормаға сай тұлғаларын былайша қалпына келтіріп шығуға болады:

құр қашқанға – құр қашқаннан; мінез – мінезімді, мінді – мінімді; тау – таудың; Шын сөзбенен өлсеңіз – *Егер өлгіңіз келсе; Өлді деуге сыя ма, ойлаңдаршы, Өлмейтұғын артына сөз қалдырған?* – адамды; тиғалы, жиғалы – тиюға, жиюға; дүниедос – мал-мүлікке дос болу; мақтан – мақтаннан және т.б.

17. *Силлепс* – предикаттық қатынастағы сөздердің арасындағы байланысу нормасынан ауытқуы.

Сіз – *қырғауыл, жез қанат*, Аш бетінді, бер қарат.

Мұнда өлеңнің ықшамдылық табиғатына байланысты II жіктік жалғауының түсірілуімен қатар субъект сыпайы түрде (сіз) тұлғаланғанымен, бұйрық райдың формасы оған сәйкес келмейді.

Шеш көңілімнің жұмбағын,

Әлде бәрі алданыш – мұнда риторикалық сұрақ хабарлы сөйлем кейпіне еніп, сұраулық шылау қалыс қалған, яғни предикаттық мүше толық тұлғаланбаған.

18. *Гендиадис* – бір ұғымның екі түрлі лексикалық бірлікпен берілуі.

Күңгірт көңілім сырласар

Сұрғылт тартқан *бейуаққа* – адамның баянсыз өмірі мен табиғаттың сүреңсіз күйін егіздей отырып өрілген тармақтарда анықтауыш қатынастағы мүше есебіндегі бір ұғым екі түрлі лексикалық дербес сөзбен беріліп тұр.

19. *Изоколон* – сөз таптарының мағыналық байланыстағы (шумақтағы) сөйлемдердің арасында көпшік салып орналасуы.

Тайға міндік,

Тойға шаптық,

Жақсы киім киініп,

Үкі тақтық,

Күлкі бақтық,

Жоқ немеге сүйініп... – осының бәрі тұрлаусыздық (көсемше формалы сөйлем әдейі бастапқы екі тармақтан кейін орналасқан, ал негізі ол алдыңғы екі тармақтың амалын білдіретін көсемше оралым) ... бір тармақтан көпшік қойып ойды дамытып немесе түйіндеп, оған поэтикалық ырғақ дарытылған.

Әйгілі «Сегіз аяқ» және «Бай сөйілді», «Ем таба алмай», «Ата-анаға көз қуаныш» деп басталатын өлеңдерінде әрбір шумақтан соң назар аудару, қорытындылау ескерту т.б. мәніндегі толымсыз сөйлемдер арқылы үш тармақтан тұратын көпшік қойылып отырады.

Біріңді, қазақ, бірің дос,

Көрмесең істің бәрі бос – мұнда қос сөздің арасына қаратпа сөз арқылы көпшік қойылған деуге болады.

20. *Полиптон* – бір сөзді әр түрлі септік тұлғасында қайталау. Күтемін сізден қайта хат, Қуандырып дертім жаз. Ол болмаса шыныңды айт, Кінә *өзімде, өзіме* аз.

Қатар келген екі сөздің бірі жатыс, екіншісі барыс септігінде қайталанып тұр, ал мына бір мысалда септік тұлғалары ғана емес, етіс формасының да қайталанғандығын байқаймыз:

Құлағын сатқан – тәңірі атқан *Оңдырар* ма, *оңар* ма?

21. *Симплова* – тармақтағы сөйлемнің басы мен аяғы бірдей, ортасы әр түрлі немесе ортасы бірдей, басы мен аяғы өзгеше, ортасы бірдей тұлғалануы. Жазға жақсы *куінер* қыз-келіншек, Жер жүзіне *өң берер* гүл-бәйшешек. Қара тастан *басқаның* бәрі жадырап, Бір сараңнан *басқаның* бейілі енер.

Предикаттық орталықтың салмағын есептер болсақ, мұндағы екі тармақты ұйыстырып тұрған ортадағы болжалды келер шақтағы етістік формалары.

22. Антанакласис – бір сөзді басқа бір мағынада қайталау.

Тірілтіп *өткен күнді*

Тағы шөлдеп

Осы күнді күн демес қарғап-міндеп немесе

Менің де *күнім* – *күн емес* – осы тармақтарда *күн* сөзі толықтауыш, бастауыш және баяндауыш қызметінде жұмсалып тұрғанын көруге болады.

Сонымен Абай өлеңдеріндегі синтаксистік фигуралардың көрінісін нақты мысалдар келтіре отырып баяндап шықтық. Ұлы Хакім өлеңдеріндегі инверсияның акад. Р. Сыздықтың зерттеулерінде және эллипсис, параллелизм, антитеза сияқты түрлері ғалымдарымыздың еңбектерінде кездесетіндігін ескере отырып, бұларға арнайы тоқталған жоқпыз.

Сөз болып отырған синтаксистік фигуралар өлеңде «мен мұндалап» тұрмасы сөзсіз, бір-бірімен біте қайнасқан синтаксистік амалдардың арқасында олардың бірнеше түрі қатар көрініс табуы мүмкін. Мысалы, «Ой, тәңір-айшылы» кер есек, Құлық, сұмдық, не өсек.

Болмаған соң, бір есеп –

Мейілі қамқа, мейілі бөз – осы төрт тармақта парафраз, гендидас, градация, синдетон тәрізді фигуралардың қолданыс тапқанын аңғаруға болады. Бұл бір жағынан, Абай поэзиясының өте күрделі һәм соншалықты органикалық байланыста өрілгендігін көрсетеді. Және де осылайша синтаксистік фигуралардың қолданысын ажырата отырып, басқа да ақындардың өлеңіне талдау жасауға болады деген пікірдеміз.

Әрине біз осы мақаланың көлемінде Абай поэзиясындағы барлық синтаксистік фигураларды зерделеп шықтық дей алмаймыз, ол кең көлемдегі іргелі зерттеулерді қажет етері сөзсіз. Сонымен қатар Абай өлеңдерінде жиі кездесетін тұтас бір өлеңді немесе бірнеше тармақты түйіндейтін тармақ (*О да өзіңдей ит болсын, азғыр-азғыр*) немесе жалпылауыш сөздер, олардың орналасу тәртібі, одағай сөздер, оқшау сөздер т.б. кез келген элементтердің қарым-қатынастары да ескерілуі керек. Бұл поэтикалық синтаксистің семантикалық синтаксиспен және дискурспен де тығыз қарым-қатынаста зерттелуі қажеттілігін айқындайды.

Синтаксистік фигураларды топтастыруда бірізділіктің жоқтығын ескере отырып, оларды:

- өлеңдегі қайталауларға (сөздер, сөз тіркестері, сөйлем мүшелері, тармақ ішлік, тармақ аралық, өлеңнің тұтас өн бойында) байланысты;
- сөйлемдегі сөздерді байланыстыруда нормадан ауытқуына байланысты;
- байланыстырушы амал-тәсілдерді қолдану дәрежесіне қарай (тастап кету, артық қолдану немесе жалпылай қолдану);
- күрделі синтаксистік тұтастықтағы қолданысына қарай топтастыруға болады деген ұсыныс жасаймыз.

Бұл тек қана Абай өлеңдерінің аясында ғана емес, қазақ өлеңінің барлық кезеңі мен ақындарының мұралары қамтылғанда ғана мүмкін болатындықтан, біз тек ой тастауды мақсат етіп отырмыз.

Қорытынды

Көркем шығарманың тілін зерттеу фонетикалық тұрғыдан дыбыстардың өзіндік «суретін» (аллитерация, ассонанс, анафора және т.б.) тану; ал лексикалық тұрғыдан сөздердің әдеби нормадан ауытқуы, ауыспалы мағынада қолданылуын (троптың түрлері, аллегория, синеқдоха, эпитет, метафора және т.б.) сараптауды көздейді және бұлар жеке сөздердің тек қана өз шеңберіндегі көркемдік-мағыналық аяда қарым-қатынасқа түсуін нақтылайды. Ал поэтикалық синтаксис көркем шығарманы типологиялық тұрғыдан (сөйлемдегі сөздердің грамматикалық қатынастарын, синтаксистік бірліктердің қолданысын) ғана емес, олардың бөліктерінің семантикалық арақатынастарына сәйкес тұтас фразаның мағынасының, қолданысының өзгерісін көруге мүмкіндік жасайды. Сонымен қатар поэтикалық синтаксис авторлық фразаларда қолданылған грамматикалық байланыс тәсілдерінің ұлттық әдеби тіл нормаларына сәйкестілігін бағалауға және оны түзетуге фактілер ұсына алатындығымен де маңызды болып табылады.

ӘДЕБИЕТ

- [1] Өмірәлиев Қ. Қазақ тіл білімінің мәселелері / Құраст.: Әнес Ғ., Ибраева Ж.Қ. – Алматы: Абзал-Ай, 2014. – 640 б.
- [2] Сыздықова Р. Абай шығармаларының тілі. Лексикасы мен грамматикасы: Көптомдық шығармалар жинағы. – Алматы: «Ел-шежіре», 2014. – 384 б.б.
- [3] Таусоғарова А. Өлең мәтінінің синтаксистік ерекшеліктері: Оқу құралы. – Алматы: Қазақ университеті, 2004. – 185 б.
- [4] Дерек Джонстон. Философияның қысқаша тарихы. Сократтан Дерридаға дейін. – Алматы: «Ұлттық аударма бюросы» қоғамдық қоры, 2014. – 224 б.
- [5] Киклевич А.К. Смысл – текст – интеракция: языковые репрезентации. [Электронный ресурс] / Киклевич А.К. – М.: Изд. дом ЯСК, 2019. – 337 с.: ил., табл. – Режим доступа: URL: <https://biblioclub.ru/index.php?page=book&id=619260> [in Russian].
- [6] Винокур Г.О. Избранные работы по русскому. [Электронный ресурс] / Винокур Г.О. – М.: учпедгиз, 1959. – 492 с. // <https://danefae.org/lib/vinokur/1959/poetlang.htm> .
- [7] Стивен Пинкер Тіл – инстинкт. – Алматы: «Ұлттық аударма бюросы» қоғамдық қоры, 2007. – 576 б.
- [8] Лебедев А.А. Поэтический синтаксис П.А. Вяземского // <https://scibook.net/lingvopoetika-lingvostilistika/poeticheskij-sintaksis-yazemskogo.html>
- [9] Основы литературоведения: Учебное пособие для педагогических университетов. / Мещеряков В.П., Козлов А.С., Кубарева Н.П., Сербул М.Н. – М.: – Московский Лицей, 2000. – 372 с.
- [10] Поэтический синтаксис. Фигуры речи. – информационный филологический ресурс. – [Электронный ресурс] – Режим доступа: URL: <https://myfilology.ru/137/poeticheskii-sintaksis-figury-rechi>.

- [11] Николаев А. И. Основы литературоведения: учебное пособие для студентов филологических спец.-ей. – Иваново: ЛИСТОС, 2011. – 255 с.
- [12] Әдебиет теориясы: Антология. Т.1 / ред. Джужли Ривкин, Майкл Райан. – Алматы: «Ұлттық аударма бюросы» қоғамдық қоры, 2019. – 568 б.
- [13] Қабдолов З. Таңдамалы шығармалар. – Т.1 – Алматы: Мектеп, 1983. – 450 б.
- [14] Сыздық Р. Абай және қазақ ұлттық әдеби тілі. – Алматы: Арыс, 2004. – 616 б.
- [15] Сыздық Р. Қазақ әдеби тілінің тарихы (XV-XIX ғасырлар). – Алматы: Арыс, 2004. – 288 б.
- [16] Жұбанов Қ. Қазақ тілі жөніндегі зерттеулер. – өңд., 3-бас. Алматы: Мемлекеттік тілді дамыту институты, 2010. – 608 б.

REFERENCES

- [1] Ömiräliev, Q., Änes, Ğ. & İbraeva, J.Q. (2014) Qazaq tıl bılımnıñ мәseleleri [Issues of Kazakh linguistics] – A.: Abzal-Ai [in Kazakh].
- [2] Syzdyqova, R. (2014) Abai şyğarmalarynyñ tili: leksikasy men gramatikasy: [language of Abai's works: vocabulary and grammar]. – A.: «El-şejire» [in Kazakh].
- [3] Tausoğarova, A. (2004) Öleñ мәtmınıñ sintkasisitk erekşelikleri [Syntactic features of a poetic text] – A.: Qazaq universiteti [in Kazakh].
- [4] Derek, Djonston. (2014) Filosofıanyñ qysqasha tarihy. Sokrattan Deridağa deın [A Brief History of Philosophy from Socrates to Deridi]. – A.: «Ülttyq audarma bürosy» qoğamdyq qory [in Kazakh].
- [5] Kikleviş, A.K. (2019) Smysl – teks – interakcia: äzykove representasii [Meaning - text - interaction: language representations] – M.: İzd. dom İaSK. Retrieved from <https://biblioclub.ru/index.php?page=book&id=619260> [in Russia]
- [6] Vinokur, G.O. (1959) İzbrannye raboty po ruskomu [Selected works in Russia] – M.: uşpedgiz. Retrieved from <https://danefae.org/lib/vinokur/1959/poetlang.htm>
- [7] Stiven, P. (2007) Tıl – instinct [language is instinct]. – A.: «Ülttyq audarma bürosy» qoğamdyq qory [in Kazakh].
- [8] Lebedev, A.A. Poetişeski sintaksis P.A. Vüzemskogo [The poetic syntax of P.A. Vyazemsky]. Retrieved from <https://scibook.net/lingvopoetika-lingvostilistika/poeticheskiyhttps://scibook.net/lingvopoetika-lingvostilistika/poeticheskiy-sintaksis-yazemskogo.htmlsintaksis-yazemskogo.html> [in Russia].
- [9] Meşeräkov, V.P., Kozlov, A.S., Kubareva, N.P. & Serbul, M.N. (2000) Osnovy literaturovedenia [Fundamentals of literary criticism]. – M.: Moskovski Lisei [in Russia].
- [10] Poetişeski sintaksis. Figury reşi. – informasionnyi filologişeski resurs [Poetic syntax. Figures of speech. - information philological resource]. Retrieved from <https://myfilology.ru/137/poeticheski-sintaksis-figury-rechi> [in Russia].
- [11] Nikolaev, A.İ. (2011) Osnovy literaturovedenia [Fundamentals of literary criticism]. – İvanovo: LİSTOS [in Russia].
- [12] Djujli, R. & Maikl, R. (2019) Ädebiет теориясы: Antologia [Literary Theory: An Anthology] «Ülttyq audarma bürosy» qoğamdyq qory [in Kazakh].
- [13] Qabdolov, Z. (1983) Таңдамалы шығармалар [Selected writings]. – A.: Мектеп [in Kazakh].
- [14] Syzdyq, R. (2004a) Abai және qazaq ülttyq әдеби тılı [Abay and the Kazakh national literary language] – A.: Arys [in Kazakh].
- [15] Syzdyq, R. (2004b) Qazaq әдеби тılıның тарихы (XV-XIX ғасырлар) [History of the Kazakh literary language (XV-XIX centuries)] – A.: Arys [in Kazakh].
- [16] Jūbanov, Q. (2010) Qazaq tılı jōnindegi zertteuler [Studies in the Kazakh language]. A.: Memlekettik tildi damyту instituty [in Kazakh].

Абдикарим Н.

СИНТАКСИЧЕСКИЕ ФИГУРЫ В СТИХАХ АБАЯ

Аннотация. В статье стихотворения Абая анализируются с точки зрения поэтического синтаксиса. Сосредоточившись на синтаксическом изучении стихов Абая, автор указывает, что изучение поэзии с точки зрения нормативного синтаксиса и поэтического синтаксиса – это две разные проблемы, и что касается последнего, стихи Абая еще не подвергались к такому изучению. Инструментом поэтического синтаксис являются синтаксические фигуры, их изучения помогает определить сугубо авторские стилистические особенности поэта, потому что если тропы могут «выживать» и в другой среде, а синтаксические фигуры употребляются в различных позициях как одноразовые. В то же время с приобретением оборота постмодернистического направления в середине прошлого

века важность понятия «индивидуальная творческая личность» снизились, в итоге данный вопрос остался без внимания. В последнее время, когда лингвистика стала возвращаться к своему объекту изучения, актуальность анализа синтаксических фигур возросло. Автор считает, что предлагаемая статья, которая обоснованная на анализе стихов Абая, пополняет вышеупомянутый пробел в казахской филологии. А также заявляется, что имеется разногласие по группировке синтаксических фигур и поэтому автором предлагается собственное видение по данной проблеме.

Ключевые слова: Стихи Абая; синтаксические фигуры; тропы; постмодернизм; синтаксические исследования; синтаксические отношения; инверсия.

Abdikarim Nurziya

SYNTAXIC FIGURES IN ABAY'S POEMS

Annotation. In the article Abay's poems are analyzed from the point of poetic syntax view. Focusing on the syntactic study of Abay's poems, the author points out that the study of poetry from the point of view of normative syntax and poetic syntax are two different problems and as for the latter, Abay's poems have not been subjected yet to such a research. The tool of poetic syntax is syntactic figures, their study helps to determine the purely authorial stylistic features of the poet because if the tropes can "survive" in a different environment and the syntactic figures are used as one-time use of words in various positions. At the same time with the acquisition of the turn of the postmodern direction in the middle of the last century, the importance of the concept of "individual creative personality" decreased, as a result, this issue was left without attention. Recently, when linguistics began to return to its object of study the relevance of the analysis of syntactic figures has increased. The author believes that the proposed article based on the analysis of Abay's poems fills the aforementioned gap in Kazakh linguistics. It is also stated that in linguistics there is a disagreement on the grouping of syntactic figures and the author proposes his own vision on this issue.

Keywords: Abai's poems; syntactic figures; tropes; postmodernism; syntactic studies; syntactic relations; inversion.